

ЭТНІЧНАЯ АПЕРЦЭПЦЫЯ ВЕЛІКОДНАГА СВЯТА Ў ТВОРАХ ЯКУБА КОЛАСА

Структурызацыя тэксту мастацкіх твораў народнага паэта Беларусі Якуба Коласа, пранікненне ў іх сэнсавы аб'ём, у працэс азначэння дазваляюць сцвярджаць, што ў творах мастака выразна акрэслена этнічнае ядро беларускай нацыянальнай культуры, дзе на тыпавым і структурным узроўнях адлюстроўваецца матэрыяльная і нематэрыяльная культурна-гістарычная спадчына беларускага народа.

У коласаўскай творчай спадчыне ўвасоблены шматлікія элементы народнай культуры беларусаў, у тым ліку і *святы*. Іх ён разглядаў як сацыякультурную з'яву, што выступае як грамадская падзея ўрачыстага характару, адасобленая ад паўсядзённасці. Гэты непрацяглы адрэзак часу мае асаблівую сувязь са сферай сакральнага і прадугледжвае максімальнае дачыненне да яе ўсіх удзельнікаў свята. Святочная культура беларусаў, лічыў Я. Колас, не толькі структуравала і ўпарадкоўвала час гаспадарчай дзейнасці чалавека, але і вызначала тэрміны правядзення саміх свят. Святаўтваральным фактарам для ўсходніх славян, у тым ліку і беларусаў, быў рух Сонца і Месяца. Архетыпавы вобраз сонца ў творчай спадчыне паэта займае ўстойлівы высокі семіятычны статус і адносіцца да вельмі станоўчага полюса аксіялагічнай шкалы. Я. Колас паказвае яго самым сакралізаваным элементам у структуры часу. Сонечны народны каляндар уяўляў упарадкаваную сістэму падзелу, лічэння і рэгламентацыі года, арганізацыі святочнага цыкла, а таксама гаспадарчай і побытавай практыкі. Ён задаваў пэўны рытм жыцця чалавечай супольнасці, садзейнічаў гармоніі ўнутранага, духоўнага космасу чалавека з навакольным светам, рытмамі і цыкламі Сусвету.

Па меркаванні пісьменніка, акрамя традыцыйнага календара славянскіх народаў значны ўплыў на святочную культуру беларусаў аказала сістэма хрысціянскага летазлічэння, у аснову якога былі пакладзены падзеі з жыцця Ісуса Хрыста і Багародзіцы. На працягу многіх стагоддзяў існавання традыцыйнай культуры беларусаў склаўся велізарны комплекс рэлігійных свят, многія з якіх знайшлі адлюстраванне ў творчай спадчыне Я. Коласа. Так, з паэтычнай дэталізацыяй песняром падаюцца малюнкі падрыхтоўкі і правядзення веснавога свята Вялікадня, якое вядома з часоў язычніцтва. З прыняццем славянамі хрысціянства яно было прымеркавана да падзей уваскрэсення

раскрыжаванага Ісуса Хрыста і стала галоўным рэлігійным святам. Яго сакральнасць вызначыла характар паэтычнай вобразнасці, стылю і мовы раздзела "Вялікдзень" у паэме "Новая зямля", многіх старонак трылогіі "На ростанях". Я. Колас надзвычай ярка паказваў пачуцці людзей напярэдадні свята. Дзеці і дарослыя з нешчэпліваасцю чакалі гэтай падзеі, іх думкі задоўга да Вялікадня былі звязаны з сустрэчай згаданага свята. Увага дзяцей усё больш канцэнтруецца не на вучобе, а на падрыхтоўцы да свята: "*У хаце вучням не сядзіцца - / Прайшла ахвота ў іх вучыцца*" [2, с. 230]; "*А вучні кніжкі пахавалі / І ўжо вялікадня чакалі*" [2, с. 231].

Семантызацыя артэфактаў свята ствараецца ў працэсе падрыхтоўкі да яго, у святочных рытуалах і абрадах. Традыцыйная культура беларусаў патрабавала актыўнага ўдзелу ў святочных дзеяннях усіх суб'ектаў соцыуму. Таму ўсе коласаўскія літаратурныя героі рыхтуюцца да веснавога свята. Гэта тлумачыцца тым, што сродкамі святочнага дзеяння ў памяці людзей узаўяўляюцца найвышэйшыя каштоўнасці быцця, з якімі звязаны сэнс існавання чалавека. Так, да велікоднага свята старанна рыхтавалася сям'я лесніка Міхала: "*Мужчыны загадзя пабрылісь, / Вадою цёплаю памылісь, / Бо трэба ж ім было сабрацца / Паехаць ў цэркву спавадацца*" [2, с. 231]. Дзеці таксама ўключаліся ў працу: "*Алесь, Кастусь і Міхаліна - / Сама найшла на іх часіна - / На працу зранку выйшлі самі / І падмялі двор дзеркачамі; / Пясочку потым накапалі / І сцежкі ім панасыпалі*" [2, с. 231].

Беларускія святы суправаджаліся цікавымі і маляўнічымі рытуальна-абрадавымі дзеяннямі, якія грунтоўна ведаў Я. Колас і шматфарбна апісаў у сваіх творах. Паэт у кантэкст святочнага абрадавага дзеяння ўключаў шырокае кола прадметаў: прылады працы, ежа, адзенне, хатняе начынне, цацкі, элементы інтэр'ера хаты, царквы і інш. Яны разглядаліся ў паэтычных тэкстах як своеасаблівы сімвалічны код у структуры свята. Найважнейшым атрыбутам вызначэння святочнага статусу з'яўляецца адзенне. Кожны ўдзельнік свята імкнуўся аздобіць сябе новай вопраткай, якая адпавядала б сутнасці таго ці іншага свята, пераўвасабляла ў святочны дзень чалавека. Я. Колас паказвае, што ўся сям'я Міхала ніколі не сустрэкала свята ў паўсядзённым адзенні. Вопратка заўжды была чыстая або новая: "*Кабеты, дзеўкі, маладзіцы*

/ Ідуць-плывуць да плашчаницы / У хустках белых і чырвоных" [2, с. 235].

Надзвычай вялікая ўвага аддавалася падчас велікоднага свята выбару прасторы, у якой яно адбывалася. Месцам правядзення свят маглі служыць луг, поле, вуліца, двор, лес і інш. Я. Колас у сваіх творах вельмі дэталёва акрэсліў ролю адкрытай і закрытай святочнай прасторы. Прастора, як і самі людзі, пераўтваралася падчас свят. Двор, хата прыводзіліся да ўрачыстага выгляду: *"І ўжо пад вечар сама хата / Была прылучана да свята" [2, с. 231].* Цэнтрам вясковай святочнай прасторы таксама з'яўлялася царква, дзе, па меркаванні пісьменніка, ажыццяўлялася яднанне яго літаратурных герояў з Богам праз сумесны ўдзел у таінствах. Вось чаму ў Вялікую суботу яны імкнуцца да царквы: *"А царква, макаўка святая, / Народу поўна, блескам ззяе" [2, с. 234].* Функцыю святочнага атрыбута на Вялікдзень, адзначаў Я. Колас, выконваў шэраг прадметаў прыроднага паходжання. Так, царква аздаблялася галінкамі дрэў, кветкамі, сімвалічнымі царкоўнымі рэчамі: *"У сяле на царкві чуць абачна / Блішчыць ліхтарык і мігае, / Дарожных погляд прыцягае" [2, с. 233]; "Сярод царкоўкі плашчаница / Стаіць між елачак зялёных" [2, с. 235].* Такім чынам, святочная прастора ў вернікаў выступала як сфера эстэтычнага. Сузіранне яе шматколернасці, гарманічнай прыгажосці не толькі выклікала ў іх захапленне, трапятанне сэрца, але і прыносіла заспакаенне, давала жыватворныя сілы, надзею на лепшую будучыню. Я. Колас адзначаў, што ў перыяд рэлігійных свят людзі рабіліся больш спагадлівымі, уважлівымі адзін да аднаго, міласэрнымі. Так, у сям'і Міхала на Вялікдзень панавала *"лагоднасць, згода і павага / І вельмі сталая развага",* а *"старыя, дзеці і падросці, / І шуму тут не падымалі, / Як будным днём з-за кожнай косткі" [2, с. 231].*

У паэтычных і праязных коласаўскіх творах велікодная абрадавая ежа (чырвоная яйка, соль, пасха, кулічы і інш.) выступае пэўным ключом да разумення сутнасці святочных падзей. Стравы адпавядалі традыцыйным святочным атрыбутам усходніх славян; большасць з іх выкарыстоўваецца і ў нашы дні. З выключным лірызмам паэт паказаў, напрыклад, сімвалічнае значэнне велікоднага снаддання. Галоўнай рытуальна-абрадавай стравой у гэты святочны дзень было чырвоная яйка, асвечанае ў царкве. Размаляваныя рознымі ўзорамі курыныя яйкі (*пісанкі, крашанкі, маляванкі*) з прыняццем хрысціянства ўвайшлі ў абрад святкавання Вялікадня. У чырвоную суботу ў царкве асвятчалі не толькі яйкі, але амаль усю святочную ежу. Гэты рытуальна-абрадавы аспект знайшоў адлюстраванне і ў паэме "Новая зямля": *"Нясуць жанкі, нясуць мужчыны / Кашы, каробкі,*

паўсасьміны / І ставяць ў рад на цвінтары / Ўсе велікодныя дары" [2, с. 235]. Раніцай, пакуль за святочным сталом не разгавеюцца велікодным яйкам, нічога іншага не елі. Яйка дзялілі на столькі частак, колькі ў сям'і было чалавек: *"І гуртам яйкі ачышчаюць, / І на кусочку іх бяруць, / Крыху падсольваюць, ядуць" [2, с. 237].* Святочны стол у гэты дзень быў надзвычай разнастайны і багаты. Напярэдадні беларусы гатавалі шмат страў, асабліва з мяса, пяклі кулічы, рабілі пасху. Велікодны стол настаўніка Тараса пісьменнік дэталёва апісаў у трылогіі "На ростанях": *"Пасярэдзіне пакоя стаяў доўгі стол, засланы белым абрусам і ўсяляж застаўлены багатаю і разнастайнаю закускай, выніўкай, пасудаю... Самае пачэснае і віднае месца на стале займала шынка, запечаная ў хлебным цесце. Па велічыні яна нагадвала добрую падушку і ляжала на адмысловым дзеравянным крузе, убраная сцяблінкамі брусічніку і вянком з дзеразы... На стале красаваліся засмажаныя парасяты, скруткі каўбас, мяса розных гатункаў, пара індычак, бабкі, мазуркі і цэлая горка афарбаваных яечак" [1, с. 574].* Не горшым быў велікодны стол і ў пана падлоўчага Баранкевіча. Ён, пісаў Я. Колас, *"быў завалены пірагамі, бабкамі, мясам розных гатункаў і рознага прыгатавання. Штук шэсць шкляных банак з крэпкім хрэнам выглядалі з розных месцаў стала, тры "буслы" гарэлкі высока падымалі галовы над статусамі закусак. Шынкі, як падушкі, абтыканыя зелянінаю, ляжалі важна зялёнымі ўзгоркамі" [1, с. 146].* Багатым быў пачастунак і ў сям'і лесніка Міхала: *"Ляжала шынка, як кадушка, / Румяна-белая памтушка <...> Кілбасы-скруткі, як падковы, / Між сцёган, сала і грудзінак / Красуе ўсмажаны падсвінак" [2, с. 237].*

З тэкстаў мастацкіх твораў Я. Коласа відаць, што ў святочнай культуры вялікую ролю адыгрывала слова. Святочнае дзеянне заўсёды суправаджалася яго энергетычным патэнцыялам. На думку творцы, з дапамогай слова ў рознай форме (песні, прытчы, казкі, загадкі, святочнага пажадання, малітвы і інш.) чалавек размаўляў з Богам, святымі, памерлымі продкамі, прыродай. Я. Колас асабліва ўважліва адбіраў моўны матэрыял пры абмалёўцы святочных падзей і характарыстыцы ўдзельнікаў свята. Сваякі Міхала, настаўнікі вёскі Мікуцічы спяваюць "Вэсолы": *"А гаспадар ўсё болей з баса / Утне такога выкрунтаса, / Аж сам падзівіцца сабе" [2, с. 236 - 237].* Функцыянальную накіраванасць маюць у коласаўскіх творах святочныя пажадання, з якімі звяртаюцца літаратурныя героі падчас застолля. Удзельнікі свята жадаюць адзін аднаму здароўя, даўгалецця, не ведаць гора і смутку. Пажаданні напоўнены спадзяваннямі на добры ўраджай, багаты прыплод хатняй жывёлы, прыбытак у гаспадарцы. Так, Міхал падчас велікоднага снаддання зычыць

членам сям'і: "- Дай, божа, за год дачакаць / Здаровым, вясёлым, жывым / І новы вялікдзень таксама спаткаць / У добрым здаровеіку ўсім, / Каб гора і смутку не зналі. / - Дай божа! - разам адказалі" [2, с. 237].

За часы святкавання Вялікадня ў беларусаў склаўся звычай валачобніцтва, калі на першы дзень свята моладзь абыходзіла хаты і віншавала гаспадароў песнямі, пажаданнямі шчасця і дабрабыту. Я. Колас у трылогіі "На ростанях" адзначаў, што "на вялікдзень звычайна ў госці не запрашалі, хто хацеў, прыходзіў сам. Такі быў звычай, заведзены дзядзямі і прадзедамі" [1, с. 574]. Такімі гасцямі часцей за ўсё былі гурты валачобнікаў, якія складаліся з некалькіх чалавек (7 - 12). "Не меней дванаццаці маладых настаўнікаў, зволеных са школ, паз'язджаліся ў Мікуцічы святкаваць вялікдзень... На першы дзень вялікадня настаўнікі ўсёй шумнаю грамадою рушылі ў Панямонь аддаваць велікодныя візіты мясцовым інтэлігентам" [1, с. 369]. Па традыцыі валачобнікі абіралі пачынальніка, ён звычайна вітаў гаспадароў трохразовым "Хрыстос уваскрос!" і пытаўся дазволу "дом засяліць". Астатнія ўдзельнікі абраду падхоплівалі песню або спявалі прыпеў. Нярэдка валачобнікі імправізавалі з замацаваным рэлігійным зместам песні, уводзілі жартаўлівыя радкі, якія характарызувалі адметныя якасці асобы гаспадара. У трылогіі "На ростанях" Я. Колас з уласцівай яму дасціпнасцю стварыў малюнак валачобніцтва. Настаўнікі, літаратурныя персанажы твора, склалі валачобную песню, што спалучала рэлігійны і свецкі змест і была персаніфікавана. Гурт у якасці пачынальніка абраў настаўніка Андрэя Лабановіча, які заводзіў песню словамі: "Ходзяць валачобнікі без дарог... / Яны не шкадуць ні горла, ні ног" [1, с. 570]. Усе астатнія падхоплівалі прыпеўку: "Памагай, божа, / Прыспрыяй, божа, - / Хрыстос васкрос, / Сын божы". Улічылі валачобнікі ў гэтай песні асобасныя якасці гаспадароў, чые двары яны наведвалі: "Прывітанне ў хату вам, дзядзька Тарас! / Не шкадуі гарэлкі нам і кілбас!"; "Жыві і красуйся, Трайчанскі Базыль! / Віся каля Надзенькі, як матыль"; "У Кузьмы Скароннага дом, як сад. / Нібы майскіх кветак нарасло дзяўчат" [1, с. 571] і г. д. Заканчвалася песня ў коласаўскіх валачобнікаў велічаннем панямонцаў: "Што ж? Канчаем песню, бо канчаць пара. / Добрым панямонцам выгукнем - ура!" [1, с. 571]. Пасля такіх пажаданняў удзячныя гаспадары запрашалі спевакоў за святочны стол або адорвалі рознымі пачастункамі. Валачобнікі загадзя абіралі механошу, які выконваў функцыю зберагальніка пачастункаў.

Старадаўні звычай валачобніцтва, святочныя рытуалы і абрады паступова адраджаюцца ў нашы

дні, таму коласаўскія творы з'яўляюцца сапраўднай крыніцай ведаў па арганізацыі святочных імпрэз.

У духоўнай спадчыне Я. Коласа адлюстраваны шматлікія элементы рэлігійнай святочнай культуры беларускага народа. У тэкстах мастацкіх твораў пісьменніка рассыпаны малюнкі святкавання Вербніцы, Уводзін Прасвятой Багародзіцы, Юр'я, Міколы і г. д. Святы Я. Колас трактаваў як канцэнтрацыю жыцця, вынік працы, творчай дзейнасці чалавека, яе плёну. Усе атрыбуты свят, на думку мастака, ствараліся розумам і рукамі чалавека, у святочных абрадах і рытуалах яны набывалі сакральнае значэнне. Увогуле, рэлігійна-сакральны кантэкст назіраецца ў многіх творах Я. Коласа. Трансцэндэнтная прысутнасць вобраза і імя Бога ў тэкстах пісьменніка, на наш погляд, характарызуе рэлігійна-філасофскі погляд самога аўтара на ўзаема-сувязь чалавека і свету.

Спіс літаратуры

1. Колас, Я. На ростанях: трылогія / Я. Колас. - Мінск: Дзярж. вучэб.-пед. выдавецтва Мін-ва асветы БССР, 1958. - 697 с.
2. Колас, Я. Новая зямля : паэма / Я. Колас; агул. рэд., паслясл. Я. Янушкевіча; уклад. У Гілепа, Я. Янушкевіча; прадм. М. Мушынскага; пер. на рус. С. Гарадзецкага [і інш.]; пер. на польск. Ч. Сэнюха; камент. М. Мушынскага, Я. Янушкевіча; маст. В. Шаранговіч. - Мінск : БФК, 2002. - 904 с.

Аляксандр СМОЛК,
доктар культуралогіі,
Вольга ВЯРБІЦКАЯ,
магістр культуралогіі.